

Eckhart Ferenc és a magyar jogi historizmus

Az utóbbi negyedszázad folyamán két nagy történelmi évforduló hívta magára a jogi historizmus művelőinek a figyelmét. Ilyenként tartjuk számon a nagyszombati alapítású Magyar Universitas Jog- és Államtudományi Facultásának a három és negyedszázados évfordulóját (1967), ill. az egyetem fennállásának a 350 éves jubileumát. A hazai kultúrhistóriánk eme kiemelkedő jelzőkövei – miként ismeretes – gyakran szólásra bírták a jogtudományok képviselőit, a magyar jogi historizmus fejlődéstörténetének a módszeres áttekintését pedig kifejezetten ösztönözték. Az idevágó kutatások nagy gyakorisággal támaszkodnak az Eckhart-életmű számos alkotóelemére, Eckhart Ferenc 1936-os kartörténeti szintézisét pedig nem egyszerűen kézikönyvként idézik. Még a kapcsolódó művelődéstörténeti vizsgálódások is² ilyenként idézik fel az időközben megritkult kultúrhistóriai értékeink utókorra való átmentését, miután ez az alkotás számos vonatkozásban olyan történelmi kútfőkre támaszkodik, amelyek az időközben lezajlott viharos átalakulások martalékaivá lettek. Nem véletlen tehát, hogy a hazai állam- és jogtudományok újkori és legújabb kori történelmét vizsgáló kutatásaink³ legfrissebb eredményei is közvetlenül tapadnak Eckhart Ferencnek az egyetem fennállása 300 éves évfordulójára (1936) alkalmával megjelent, ma már valóban forrásértékű munkájához.

Két jelentős felismerés ösztönözte és egyben gazdagította ezt a törekvést még az 50-es, 60-as évek eredményei nyomán, miután a megalapozatlan (tudománytalan) előítéletek feloldására, ill. a magyar jogi gondolkodás haladó hagyományainak a feltárására való törekvés egyaránt a témakör sokoldalú vizsgálatát igényelte. Egyik oldalról nyilvánvalóvá vált, hogy a jogi historizmus hazánkban is immár két teljes évszázadra visszavezethetően szerves alkotóeleme a közgondolkodásnak, és ilyen értelemben a módszeres jogtörténetírás kezdeteit is nyomon követhetjük a 18. század utolsó harmadába visszanyúlva. Másrésztől elvitathatatlanul indokoltnak tűnt, hogy a letűnt uralkodó osztályok érdekeit kifejező különféle eszmeáramlatok hatásának útvesztőit a maga valóságában fel kell tárni ahhoz, hogy a mindenkor közgondolkodást formáló magyar jogi historizmus időtálló eredményei szervesen integrálhatók legyenek a modern marxista jogtörténettudomány világképébe. Ime ezért van az, hogy az Eckhart által megkezdett úton vizsgálódásaink messze az újkor századaiba visszanyúlhatnak anélkül, hogy egyfajta egyedülvaló, netán idealizálható képet akarnánk festeni a magyar jogi kultúra történetéről.

A magyar jogi historizmus fejlődését vizsgálva megalapozottnak tűnik tehát az a törekvés, hogy a hazai jogtörténetírás aktív képviselői egyre gyakrabban vállalják a különös munkaigényességgel

¹Ld. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935. A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, II. köt. Bp. 1936.

²Ld. *Sinkovics István*: Az érseki egyetem 1635–1769, in: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. Szerk. Sinkovics I. Az alapítás 350. évfordulójára kiadja az Egyetem Tanácsa. Bp. 1985. 27–58.; *Ladányi Andor*: A felsőoktatás-történeti kutatások, in: *Magyar Tudomány 1967. évf. 4. sz. 245–260. alapján.*

³Ld. az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében. A Munka Vörös Zászló Erdemrendjével kitüntetett Eötvös Loránd Tudományegyetem 350 éves évfordulójára. Szerk. Horváth Pál, Bp. 1986. 428., ill. *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Szerk. Sinkovics I. Bp. é.n. 760.

járó tudománytörténeti vizsgálódásokat.⁴ Nem egy ezek sorából a szorosabb értelemben vett tudománytörténeti összefüggések jelenkoráig vezeti el a figyelmet.⁵ Eme felidézett tudománytörténeti kutatások alapján mondhatjuk viszont, hogy a magyar jogi Historizmus előrehaladásának valóban az újkor századaiba visszanyúló története van,⁶ érthető tehát, hogy a modern jogtörténetírás növekvő érdeklődést tanúsít egészében a magyar jogi historizmus újkori történelme iránt.⁷ Így van az, hogy a magyar jogi historizmus fejlődését a maga természeténél fogva koncentráltan kifejező jogtörténettudományról lassan átfogó és megbízható historiográfiai képet tudunk alkotni.⁸ Ilyen értelemben a hazai jogtörténettudomány közel két teljes évszázadát tudjuk átfogni és a kiterjedt történelmi tapasztalatok, ill. az eszmetörténeti kútfők nyomán a modern marxista jogtörténettudomány kifejlődését megelőző tudományos irányzatok (és iskolák) legmarkánsabb típusjegyeit is módszeresen láttatni tudjuk. Mindezek alapján mondjuk, hogy hazánkban a polgári jellegű jogi tudományosság egész történelmi korszakát kíséri egy szakadatlanul változó, a különböző irányzataiban gyakran egymást is keresztező, módszeres jogtörténettudomány, amelynek legmarkánsabb összetevői (gyökereikkel) esetenként a politikai kameralizmushoz, a felvilágosodás eszméihez, a magyar reformkor nemesi, ill. polgári liberális gondolkodásához, az ébredő (jobbára romantikus) nacionalista, ill. az ún. történeti jogi szemlélethez tapadnak. A kifejelett katedra-jogtörténettudományt azonban már a történeti-jogi iskola másod- és harmadvirágzása, a pozitívizmus, az ún. retrospektív modernizálás,⁹ ill. a szellemtörténet tanai orientálták.

Közismert, hogy a kapitalista fejlődésnek a reneszánsz kori Olaszországban, majd a felvilágosodás kori Franciaországban jelentkező kezdeti formáival szinte egy időben jelentkeztek a polgári történetírás tudományosságának az első csirái.¹⁰ A középkori egyetemalapítások töredékes kútfői azonban megbízható támpontokat sem adnak arra, hogy hazánk az egyetemi-jogi művelődés alkalmas intézményeivel rendelkezett volna a reneszánsz, ill. a humanizmus korszakában. A „fény” századában viszont már a magyar jogi historizmust megalapozó törekvések jelentkeztek nálunk is pl. a politikai kameralizmus, az udvari közjogtörténetírás, ill. a különböző leíró államstatisztikai tanítások¹¹ formájában.

Valójában a Jogi Fakultással kiegészült Egyetem első saeculum ab ovo szorosan összefonódott

⁴ Bónis György, Degré Alajos, Csizmadia Andor, Kovács Kálmán, Pólay Elemér, Both Ödön, Nagyné Szegvári Katalin és mások idevágó írászkutatásai képezik ezt a témánkhöz kapcsolódó historiográfiai fondot. Vö. Csizmadia Andor: A magyar állam- és jogtörténet-tudomány, Csizmadia-Kovács-Aasztalos: Magyar Állam- és Jogtörténet. Szerk. Csizmadia A. Bp. 1972. 28–51.

⁵ Ld. pl. Kovács Kálmán: A magyar jogtörténeti kutatások útja és jelenlegi feladatai. In: Gazdaság és Jogtudomány III. (1969) 55–76., György, Bónis: Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtsschreibung (1945–1969) Erster Teil: Die Zeit bis 1526. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung LXXVII (1970) 559–570. Zweiter Teil: Die Zeit nach 1526 bis 1918., ld. uo. LXXVIII (1971), 475–485. Hasonlóan Nagyné Szegvári Katalin: A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés). In: Jogtörténeti értekezések 7. sz. Szerk. Kovács K. Bp. 1975. 127. stb.

⁶ Miként találón mondja Földesi Tamás, hogy a marxista tudomány „figyelembe véve Hegel idevágó gondolatait, a jelenségek megértéséhez elengedhetetlennek tartotta genézisük tanulmányozását” is. A tudományok történetét illetően ld. A megismerhetőség modern problémái Bp. 1971. 263.

⁷ „Alig támad fel ugyanis az emberben az érdeklődés a társadalmi fejlődés tényeinek és törvényeinek a tanulmányozása iránt, amikor (szinte ezzel egy időben) egy másik érdeklődés is hatalmába keríti, megkísérli feltárni azokat a körülményeket, amelyek között a történelmi megismerés lehetséges”, ld. Aszmusz, V. F.: Marx és a polgári historizmus. Bp. 1973. 7. Vö. Gorodeckij, E. N.: Isztoriografia kak szpecialnaja otraszl' isztorieszkoj nauki. In: Voproszú Isztorii. 1974. évf. 4. sz. 96–117.; Kulcsár Kálmán: Történelmi szemlélet a XX. század jogtudományában. In: Állam- és Jogtudomány II. 1962. 3. sz. 350–351.

⁸ Ld. a felidézett kézikönyv (Magyar állam- és jogtörténet, 1972) tudománytörténeti prologusán túl a szerzőtől: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből (Bp. 1974. 502.) c. monográfia alapján.

⁹ Vagyis a századforduló éveiben újjáéledő „nemzetes irány”, ld. alább.

¹⁰ A találó megállapítást ld. Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története Bp. 1969. 6.

¹¹ Ld. a Magyar Országos Levéltár I 30. 4. csomó 3., 9. cs. forrásanyaga alapján. Vö. e sorok írójától A politikai-kamerális tudományok kora és a születő jogtörténetírás. In: Jogtudományi Közöny XXXIII. évf. (1978). 5. sz. 265–266.

a magyar jogi historizmus fejlődésével. Nem lehet megfelekedezni ugyanis arról, hogy a hazai protestáns szellemi központok (Gyulafehérvár, Sárospatak, Pápa stb.) által élesztett történetkritika is ösztökélte az ellenreformáció megalapozóit a katolikus egyetem mielőbbi kiépítésére. Így az 1635-ben alapított nagyszombati főiskola csak egy emberöltőn át maradt csonka. A protestáns iskoláztatás visszaszorítása és még inkább a kálvinista prédikátorok által kifejlesztett államelméleti-jogi tudományosság jelenléte sürgette ugyanis a jezsuita egyetem jogi fakultással történő kiegészítését. A kettős (1642, 1655) alapítvány végrehajtói tehát az alapító oklevél keltezésével (1667. január 2.) szinte egyidejűleg (1667. január 16.) a prelegálások megkezdésére kötelezték a Kart.

Már Pauler felfigyelt viszont arra, hogy ez a lépés nem kevesebbet követelt meg az Egyetem Jogi Fakultásától, mint amit a protestáns államelméleti-jogi tudományosság is nyújtott a hazai humanista szellemi hagyatékokból kiindulva. Baranyai Decsi (Csimor) János 1593-ban Kolozsvárott megjelent *Syntagma institutionum juris imperialis ac Hungarici* című műve pl. a magyar (nemesi) magánjognak (és perjognak) az institutiók rendszerében való feldolgozását, ill. a hézagoknak a „római jog szabályaival történő kitöltését” képviselte.¹² Kitionich János munkássága a 17. században, ill. a sokat hányattatott és végül a katolikus hitre visszatért Otrókoci Ferenc életművé¹³ hasonlóan a magyar jog (a *jus patrium*) római és kánonjogi megalapozottságát akarta elérni és ez a nemes törekvés a hazai protestáns államelméleti-jogi tudományosságot valóban összekapcsolta a humanisták törekvéseivel. Zsomboky pl. Baranyai Decsi Jánossal közel egyidejűleg csatolta a Tripartitum bécsi kiadásához (1581) a *Digesta* egyes fejezeteit „*Regulae iuris antiqui*” címmel,¹⁴ hogy a *jus patrium* hézagait kitöltse. A magyar jogi gondolkodás tehát az újkorba átlépve a társadalmi haladás mellett állt, amikor a *jus patrium*nak a császári (római) joggal, ill. a kánonjoggal történő összevetése és kiegészítése által a kontinentális jogokhoz történő felzárkózást hirdetett.

Ez hatott a jezsuita egyetem jogi fakultásának megalapítóira is. Így a Nagyszombati Egyetem Jogi Karának alapító levele a hazai jognak a császári (római) joggal és kánonjoggal (*cum iure caesareo et canonico*) való összevetését egyenesen előírta a Fakultás tanárainak.¹⁵ Ezt fejezi ki Vécsey Tamás, amidőn a Nagyszombati Egyetem Jogi fakultásának a hivatására visszautalva a hazai jog korszerű szintre emelését konstatálja.¹⁶ A hazai jog tanítása (tehát) élen járt a korabeli Európában, vagy legalábbis egy korszerű szint elérésére való törekvésben fogant a magyar jog tudománnyá válása.

Tény, hogy a Jogi Fakultással kiegészült (1667) Magyar Egyetem a 17. század utolsó harmadától szinte folyamatosan gondoskodott már a *jus patrium* oktatásáról. A mostoha történelmi körülmények között természetesen a magyar jog katedrájára kinevezettek¹⁷ gyakorta megelégedni kényszerültek a magyar (nemesi) szokásjog (a *Tripartitum*) pusztá prelegálásával, ill. kommentálásával, egyesekről pedig kifejezetten az az ítélet maradt ránk, hogy a Hármaskönyv szövegét recitálták csupán. Az elsők között ismert Koller Ferenc, a neves tudós hírében álló Bencsik Mihály és a már felemlített Otrókoci Ferenc működéséhez viszont már a 17. század végén igen figyelemreméltó eredmények tapadtak.

A Nagyszombati Egyetem első évszázadáról csak töredékes ismeretekkel, ill. azokkal a korai

¹²Ld. *Kulcsár Péter*: Bevezető, Baranyai Decsi János magyar története (1592–1598) Bp. 1982. 20. Vö. *Zlinszky János*nak a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztályában elhangzott Decsi János munkássága c. előadása (1971. II. 8.) nyomán.

¹³A *Breve specimen introductionis iuris in iurisprudentiam unacum annexa suis locis succincta iuris canonici collatione cum iure civili* (Nagyszombat, 1699), ill. az ennek függelékeként ismert *Experimentum reductionis iuris Hungarici ad suos fontes in aliquot exemplis*. Id. *Eckhart Ferenc*: Jog- és Államtudományi Kar története (1936) 25. Vö. *Pauler Tivadar*: A budapesti M. Kir. Tudományegyetem története Bp. 1880. 42.

¹⁴Ami később a *Corpus Iuris Hungarici* 1628. évi kiadásába is bekerült.

¹⁵Ld. *Fejér György* *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae archiepiscopalis*. Buda, 1835. 25. Vö. *Pauler Tivadar* i.m. (1880) 23–24.

¹⁶*Vécsey Tamás*: A Jog- és Államtudományi Kar. Visszapillantás az 1867 előtti két évszázadra. In: *Felsőoktatásügy Magyarországon*. A VKM megbízásából írták Breznay B. etc. Bp. 1896. 97.

¹⁷Pl. 1672-től *Dvornikovics Mihály* győri kanonok, 1679-től *Jankovics Ignác* és főként a következő században működő *Matlekovics Ignác* (1729-től), *Klós Pál* (1734-től), ill. az 1735-től kinevezést nyert *Kregar István László* stb.

egyetemtörténeti vizsgálódásokkal (Csery József, Fejér György, Pauler Tivadar, Eckhart Ferenc) rendelkezünk, amelyek még eredeti forrásokon nyugszanak. Ma már viszont ezek a történelmi kútfők is csak hézagosan rekonstruálhatók. Annyi mégis megnyugtatóan mondható,¹⁸ hogy a jus patrium felidézett főbb képviselői tették először vonzóvá a magyar egyetemet a 17–18. század fordulóján. Jó példa erre már Koller is, aki a magyar nemesi jog ismeretanyagát (Introductio in ius consuetudinarium) perjogi anyaggal (Methodus processualis) egészítette ki, hogy nagyszámú hallgatóságát a patvarián (ügyvédségben) szerzett tapasztalatokkal is felvértezze.¹⁹ A kortárs Bencsik Mihályról pedig jól tudjuk, hogy nemcsak a hazai (anyag- és eljárási) jog tudományos rendszerezőjeként,²⁰ hanem a rendek szolgálatában fogant közjogi természetű ismeretek lerögzítésén túl a magyar büntetőjogi kodifikációs törekvések egyik legkorábbi képviselőjeként is nagy reputációra tett szert.²¹ A magyar (nemesi) jog (a Decretum Generale) csúszta prelegálásától messze távol juthatott tehát a tudomány az Egyetem falai között és ezt a Karon csak egészen rövid ideig tanító Otrokocsi Ferenc is bizonyíthatja, aki az alapítólevél szellemének megfelelően, a jus patrium rendszerbe foglalt ismeretanyagát valóban összehasonlította²² a császári (római) jog, ill. a kánonjog szabályaival, ezáltal akarva bizonyítani²³ a jus patrium római és kánonjogi megalapozottságát.

Van tehát némi támpontunk arra, hogy az alapítók nemes elhatározása nyomán az 1672-től közel egy évszázadon át szinte folyamatosan prelegált jus patrium anyagában a hazai (történelmi) jog módszeres vizsgálatának egyik életképes előképét vélelmezzük. Szó sincs természetesen arról, hogy a történelmi jog módszeres vizsgálatában már a modern jogtörténettudomány eredőit lehetne feltételezni.²⁴

A jus patrium képviselőinek a sajátos szerepét jelzi továbbá az a tény, hogy a Magyar Egyetem első saeculuma szélesebb értelemben is kapcsolatba került ezzel a jogi historizmussal. A Jogi Karon működő kanonisták pl. közel azonos módon kapcsolatba kerültek a történeti (nemesi) jogból fakadó historizmussal, sőt, egy némelyikük igen jelentős szolgálatot is tett a jus patrium alapvető forrásainak az összegyűjtésében, ill. az így feltárt ismeretanyag rendszerezésében. Az Egyetemi Nyomda élén álló Szentiványi Márton már a 17. század végén bekapcsolódott a régi magyar jogemlékek közreadásába, sőt, ő volt az, aki elsőként nevezte az általa ismét teljesnek hitt gyűjteményt Corpus Juris (Hungarici) seu decretum generale-nak.²⁵ Az egyházjog történetét alapozó Markovics Mátyás és a „magyar jog művelésében rést törőleg” fellépő Szegedi János kánonjogi professzor munkásságában²⁶ pedig a korabeli magyar jog megismerésének a kútfőit kell látnunk.

Különösen Szegedi János életműve mutatott fel a kor színvonalát meghaladó történeti-jogi

¹⁸ És az Egyetemi Könyvtár kéziratárának a töredékes anyaga alapján is nyomon követhető.

¹⁹ Ld. az Egyetemi Könyvtár kéziratára. Manuscriptum (Ms) B. 93. 269. alapján.

²⁰ Ld. Az elsőként alkalmazott nyilvános vitatkozások (Conclusiones) alapján *Eckhart Ferenc*: i. m. (1936) 11–15.

²¹ Ld. uo. (1936). 14. Vö. *Bónis György*: A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben. Angyal Szeminárium kiadványai 26. sz. Bp. 1934. *Uő*: Bencsik Mihály és az első magyar büntető-javaslat (1670–1728). In: Jogi professzorok emlékezete Bp. 1935. 31–36.

²² Komparálta. Ezért is mondjuk újabban, hogy az összehasonlító jogi historizmus gyökerei nálunk a felidézett történelmi körülményekhez vezetnek vissza, ld. a szerzőtől: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések* (1974). 358.

²³ Vagy talán éppen annak szükségessége iránt a figyelmet felkelteni.

²⁴ Ld. a szerzőtől: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések* (1974) 26–27.

²⁵ A kar alapítóleveléből felidézett „ars combinatoria” (az összehasonlítás) szerepét pedig a *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*” c. (1689–1702) értekezésében fejtette ki.

²⁶ Így a *Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium* (1734), a *Rubricae sine synopsis titularum* (1734), *Werbőczius illustratus, sive decretum Tripartitum* (1740), *Decreta et vitae primorum Hungariae Regum* (1744), stb. ld. *Horváth Pál*: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések* (1974) 28–29. Vö. *Pauler Tivadar*: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez* (1878) 59–72–75., *Degré Alajos*: Szegedi János, az Egyetem első jogtörténésze (1699–1760). In: *Jogi professzorok Emlékezete*. Bp. 1935. 20–21., *Kosáry Domokos*: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* Bp. 1980. 158.

ismereteket, aki a magyar jogi gondolkodás szembetűnő hiányosságait kívánta pótolni.²⁷ Egy sajátos ötvözetű rendi (nemesi) közgondolkodás jogi historizmusának az alapozása során pedig Szegedi már eljutott a hazai (werböcziánus) jog korszerűtlenségének a felismeréséhez is,²⁸ a magyar jog hiányosságainak, esetenként a római jog tételeivel történő kiegészítése pedig egyenesen a katedra hivatásából származott. Mindez Szegedi János reputációját oly mértékben emelte, hogy tanításaira a megkésett polgári átalakulás koráig rendszeresen hivatkoztak.

A kutató-elemző jogtörténeti vizsgálódások kezdetei

Az alapítók nemes célkitűzése tehát még a Nagyszombati Egyetem első saeculumának a lezárulása előtt meghozta a gyümölcsét nemcsak a jus patrium, hanem a kánonjog szférájában is alapokat teremtvén a történelmi (feudális) jog tudományos elemzésére. Azt a lehetőséget azonban, amit ezek a törekvések magukban rejtettek, valójában csak a 19. század első felében önállósuló anyagi- és eljárásjogi ágazatokban dolgozók (Vuchetich Mátyás, Frank Ignác és mások) érelték tudományos értékűvé. Időközben viszont a módszeres kutató-elemző jogtörténeti vizsgálódások kezdetei is kibontakoztak a 18. század második felében.²⁹

A természetjogi érvekkel alapozó szerződéses közjogi felfogás és a magyar rendi kiváltságok ellen fellépő udvari közjogtörténetírás szembenállásából fakadtak pl. az első maradandó eredmények. Így az udvar szolgálatában alkotó Kollár Ádám, a kútfők módszeres vizsgálatát alapozó Kovachich Márton György, ill. a jakobinus Hajnóczy József kezében érett először tudománnyá ez az ismeretanyag, amit most már a magyar jogtörténettudomány kezdeteiként is felfoghattunk.³⁰

Alapozó munkálatokat hagytak maguk után a praktikus célokat szolgáló államtudományok, ill. az ún. politikai-kamerális tudományok (pl. a történeti földrajz, az államstatisztika stb.)³¹ is, miután már a Planum iuridicae facultatis (1775) c. szabályzatba belefoglalt „európai államtan” (Historia status publici Europae) keretei között a Joseph Sennenfels bizalmát élvező Barits Béla kezéből került ki az az összehasonlító államstatisztika, amely a felvilágosodás eszméin nevelkedett, európai jogi historizmust hirdetett.

A középkori eredetű szövegelemző (exegetikus) kutatás ebben a korszakban vesztette el hitelét hazánkban és helyét a kutató-elemző forráskutatás, a ténykutató (numerikus) történeti statisztika és az összehasonlítás,³² ill. a születő történeti segéttudományok (diplomatika, genealógia, kronológia stb.) foglalták el. Mindezek hatása alatt a hazai jogtörténetírás tudományos előképeinek egész sora figyelhető meg a már 18. század utolsó harmadában. Ezek a törekvések pedig gyakran a felvilágosodással, ill. a felvilágosodás jogi historizmusának a sajátos (módszertani) alapállásával kerültek kapcsolatba, nem hagyva maguk után még jogtörténeti kézikönyveket, de a haladás tudatosításával és a jogfejlődés egyetemes összefüggéseinek a keresésével a modern jogi gondolkodás historizmusának a kibon-

²⁷ Sőt, Szegedi János munkássága kapcsolódott a régi magyar jogi emlékek összegyűjtéséhez is, vagyis az 1548. XXI. tc. alapján születő Quadripartitum-mal kiegészített 1740-es és az 1751-es nagyszombati Corpus Juris kiadáshoz, bár ő magát ezen munkálatok során soha meg nem nevezte. Vö. *Degré Alajos*: Szegedi János, i. h. (1935) 12–20., *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 321.

²⁸ Ld. *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez (1878) 67–68.

²⁹ Ld. *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténettudomány, i. h. (1972) 28–39. Vö. a szerzőtől: A magyar jogi historizmus fejlődésének problémái az újabb tudománytörténeti kutatások fényénél. In: *Jogtörténeti Tanulmányok IV.* Szerk. Csizmadia Andor. Bp. 1980. 128–129.

³⁰ Ld. *Hajnik Imre*: A magyar alkotmány és a jog Árpádok alatt. Pest, 1872. 37., *Wenzel Gusztáv*. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. Bp. 1876. 16., *Pauler Tivadar*: A budapesti magyar kir. Tudományegyetem (1880) 107., *Eckhart Ferenc*, i. m. (1936) 146–148.

³¹ Ld. *Kovacsics József*: A statisztikai felsőoktatás 200 éve. In: A magyar statisztikai felsőoktatás kétszáz éve Bp. 1979. 108–109., *Horváth Pál*: A történeti statisztika szerepe a hazai jogi historizmus tudományos alapjainak megvetésében, ld. uo. (1979). 108–117. Vö. *Lentze, H.*: *Universitätsreform Graf Leo Thun Hohenstein*. Graz–Wien, 1962. 54–55.

³² Az előbbieken is megismert ars combinatoria.

takozását szolgálták. Való igaz tehát, hogy a magyar jogi gondolkodás újkorát is a felvilágosodás nyitotta meg.³³

Az új eszméramlat a modern polgári társadalom kialakulásának az előtörténetével összefüggésben nyert létjogosultságot, a benne rejlő lehetőségek azonban hazánk szellemi életében csak töredékesen bontakozhattak ki, miután a polgári átalakulás társadalmi feltételei még vártak magukra. Így nálunk – a polgári elem hiányában – a haladás eszme hordozója lehetett a társadalmi helyzetében lehanyagló középneemesség és még inkább a „gyülékony eszmékkel” ismerkedő nemzeti értelmiség is. Íme innen fakadt tehát a historikus érvekkel alátámasztott szerződéses (közjogi) gondolat, amely a birtokos elem tudatában persze jobbra csak a nemzeti függetlenséget garantáló új szerződés szükségességére korlátozódott.³⁴ Ennél számottevőbb lehetőségek kibontakozásának vagyunk tanúi azonban, amidőn a Habsburg abszolutizmus uralkodói (Mária Terézia, ill. II. József) maguk tesznek lépéseket a magyar jogi közgondolkodás korszerűsítése érdekében. Így jelent meg a korabeli Magyar Egyetemen is az abszolutizmus államelméleti tudományosságát reprezentáló „jus publicum universale” mellett az európai államok statisztikája, a konkrét állami érdekekhez tapadó lépések (reformok) pedig objektíve elősegítették a jogi gondolkodás felszabadítását az egyház gyámkodása alól. Így van az, hogy bár a magyar rendi reakció, ill. az udvarnak a francia forradalomtól történt megrettenése útját állta egy kiteljesedő tudományos előrehaladásnak, jogi gondolkodásunk historizmusában mégis kitörőhíttelen nyomokat hagyott az új eszméramlat.

A jakobinus örökség kapcsán nemcsak Hajnóczy József módszeres jogtörténeti kutatásaira, ill. Barits Béla és a leíró történeti államstatisztika számos képviselőjének az erőfeszítéseire hivatkozhatunk továbbá, hanem a születő új tudományosság egészének tudatformáló szerepére. Az Egyetem falain belül ezt jelzik a felélénkült diákmozgalmak (diáktársaságok) a 80-as évektől.³⁵ A jogi gondolkodás egyszerűen felfedezte a históriát tudományos értelemben és szinte a Voltaire által kimunkált történetfilozófiával vetette rá magát azoknak a tudományos igazságoknak a keresésére, amelyek a történelemből nyilvánvalóan adódnak. A francia–olasz felvilágosodás nagyjai tették tudatossá pl., hogy ezek a történelmi tapasztalatokon nyugvó igazságok a népek szokásainak és törekvéseinek a fel-tárásán keresztül érhetők el.³⁶

Még a születő állami nevelési politika is ösztönösen vonzódott a jogfejlődés tudományos alapjainak a megteremtéséhez, amidőn pl. Mária Terézia az addig túlnyomóan rendi-nemesi érdekeket kifejező, jus patrium segéd tudományaként a jogtörténet tanítását kezdeményezte (1769). Így Bécsben már 1753-tól kísérletek történtek a természetjog és a jogtörténet tanítására,³⁷ az 1777. évi Ratio Educationis pedig a hazai jog (a jus patrium) segéd tudományaként akarta meghonosítani nálunk a magyar jog történetét.

Ennek ellenére hazánkban és az örökös tartományok egyetemein is még több mint egy évszázadnal kellett eltelnie ahhoz, hogy a művelődésügyi kormányzat a nemzeti jogtörténetek önállóságát elismerje. Látni kell azonban, hogy a felvilágosodás eszméramlatával érintkező jogi historizmus maga is egy szélesebb általános jogtörténeti világgép kialakítása irányában hatott, miután ez a historizmus a világtörténelemben kimutatható hasznos igazságokra apellált.³⁸ Nem véletlen tehát, hogy az ébredő jogi historizmus e korban nálunk is a leíró (európai) államstatisztika, az általános alkotmánytörténelem, vagy éppen az angol–magyar analógiakeresés tapasztalataira hivatkozva tette érdekeltté gondolkodókat (Lakics György Barits Béla) a jogfejlődés módszeres megközelítésében.

A felvilágosodás jogi historizmusa tehát nálunk is hidat képezett a módszeres jogtörténeti kutatásunk kezdetei, ill. a liberális jogi historizmus között.

³³ Miként erre már *Eckhart Sándor* alapvető kutatásai is felhívták a figyelmet. Ld. A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. (1924) 8–9.

³⁴ Ld. *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. 1955. 68–72.

³⁵ Ld. *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp. 1963. 119–120, 126. stb.

³⁶ Az ősforrásokra visszautalva ld. a szerzőtől Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974) 66–67. Vö. *Derzsavin, K. N.*: Voltaire, Moszkva, 1946. 273–274.

³⁷ Amit követelt az 1769-es királyi leirat, amelynek nyomán az osztrák örökös tartományok egyetemein is kibontakozhatott volna a jogtörténettudomány. Ld. *Eckhart Ferenc*: i. m. (1936) 112. Vö. *Lentze, H.*: Universitätsreform (1962) 57–58.

³⁸ Miként *Meinecke, Fr.* mondja találon, ld. Die Entstehung des Historismus. Herausg. u. eingeleitet v. Carl Hinrichs. München, 1959. In: Meinecke Werke Band. III. München, 1959. 82–83.

A történeti-jogi iskola kialakulása

A kutató-elemző jogtörténeti vizsgálódások kibontakozását látva valóban egy ígéretes fejlődés kiteljesedésének a várakozásával lépünk át a 19. század első felébe. A kép azonban, amely már a századfordulón (és még inkább a II. Ratio Educationis kiadását (1906) követően) tárul elénk, a hanyatlás jegyeit viseli magán az 1780-tól Facultas Juridico-Politica néven ismert Kar életében. A jogi historizmus pozitív elemeinek az enerválódása mellett a katedra-jogtudományok visszaesésének a jelei is rövidesen jelentkeztek. Az Egyetem falain belül „szinte minden lehetőség elapadni látszott” a módszeres történeti-jogtörténeti kutatómunka továbbfejlesztése területén.³⁹ Ebben a milióben pedig még a leíró államstatisztikai kutatásoknak is háttérbe kellett szorulniuk, miközben az udvar és a forradalmaktól megrettent birtokos osztály kompromisszumának a tükröződéseként jelentkező konzervatív nacionalizmus szinte már-már kisajátította magának a magyar jogi közgondolkodást. Az ebből fakadó szellemi tespedést pedig a cenzúra hatalmában vergődő Egyetem sem tudta enyhíteni.

A szellemi élet regresszív tendenciáinak elhatalmasodása elsőként a romantikus (nemesi) nacionalizmus térhódításával nyomta rá a jegyeit az adott kor jogi gondolkodására. Ezzel párhuzamosan azonban a jogi gondolkodás historizmusának a körülményekhez alkalmazkodó új tendenciái is talajra találhattak. Így pl. az ágazati jogtudományok kifomálódását szinte minden esetben a magyar jog adott területének történelmi felmérése kísérte. Mindez jellegzetesen a romantika hozzájárulása volt a nemzet mibenlétének a felismeréséhez, miután még a kútfők pusztá felsorakoztatásában is a történelmi jog, ill. a régi dicsőség keresése adta az indítást.⁴⁰ A nyilvánvalóan konzervatív (nemesi) romantikát kifejező Cziráki Antal, Bartal György, Czövek István és az ugyancsak ide sorakozó Kövy Sándor, Markovics Sándor, ill. a Georch (Görcs) Illés-féle alkotásokat azonban el tudjuk határolni már a történeti jogi iskola módszertani követelményeit kifejlesztő gondolkodóinktól. Kelemen Imre, Szlemenics Pál, Hajnik Pál és a történeti-jogi szemlélet legfelkészültebb képviselője, Frank Ignác munkássága sorolható ide.⁴¹ Az utóbbiak törekvéseiből pedig még az 1848-as forradalom előtt kibontakozott a módszeres jogtörténeti kutatómunka egyik sajátos megjelenési formája, a Jog- és Államtudományi Karon.

A vizsgált korban persze a módszeres történetkritikai törekvések igen gyakran kívül rekedtek még a katedra-jogtudomány bástyáin. Ezekre az értékekre figyelmeztetnek bennünket a két Kovachich jogtörténeti forráskiadásai, amelyek még a történeti-jogi irányt megelőző időkből rakták le az alapokat a jogtörténeti kutatómunka számára. A konzervatív kultúrpolitika nem tudta újtát állni a már ismert történeti statisztikai törekvéseknek sem, amelyek legjobbjai (Schwartner Márton, Fényes Elek) most a nemzet anyagi és szellemi erőinek a számbavételével a történelmi állapotok tarthatatlanságát hirdették. Az sem véletlen tehát, hogy a liberális reformmozgalom egyetemen kívül rekedt két jeles képviselője (Horváth Mihály és Szalay László) lépett fel e korban annak a Kollár Ferencnek a védelmében, aki még a 18. század második felében kísérletet tett arra, hogy a módszeres forráskutatás talaján tagadja a mértéktelen rendi kiváltságok jogszerűségét, Horváth Mihály tette érthetővé pl., miért jajdult fel a magyar jogtörténettudomány egyik úttörőjének eredményei ellen annak idején „az egész képviselő testület, pap és világi egyaránt”.⁴² Szalay László pedig 1839-ben Kollár Ferencről szólva tartotta meg nagy feltűnést keltő akadémiai székfoglalóját, amely ismét a kutató-elemző jogtörténetírás kezdeteire irányította a figyelmet. Mindezek arra utalnak tehát, hogy a II. Ratio Educationis körül újjáéledő konzervatív romantika és a kifejlett történeti jogi iskola megjelenése között – bár a hivatalos (katedra) jogtudomány bástyáin kívül rekedve – jogi historizmusunk újabb progresszív út-kereséseivel is számolni kell.⁴³

³⁹ Ld. uo. (1960) 46–51. pp. Vö. a lassan differenciálódó anyagi- és eljárásjogi jogágazatokra, ill. a történeti statisztikát képviselők (Kelemen Imre, Czövek István, Vuchetich Mátyás, Hajnik Pál stb.) munkásságára kitekintve *Eckhart Ferenc*: i. m. (1936) 221–226., 246–252., 262–267.

⁴⁰ Vö. *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése. Bp. 1971. 112–113.

⁴¹ Ld. *Horváth Pál*: Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974), 79–84. alapján.

⁴² Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban, II. köt. Bp. 1975. 103.

⁴³ Ide tartozik a liberális jogi historizmus, a reformértelmiség, ill. a jogösszehasonlítás képviselőinek a törekvése. Ld. e sorok írójától: A magyar jogi historizmus fejlődésének a problémái, i. h. (1980) 133–136.

A korábbiakban vizsgált konzervatív romantika is kitermelt pl. egy hatásában nem jelentéktelen historikus jogi nézőpont Magyarországon, bár azt tudományosan megalapozni a későbbi idők epigonjainak sem sikerült. Sőt, a romantika és a liberális jogi historizmus útkeresései nyomán a 19. század első felében a módszeres történetkritika prioritását követelő törekvések is feltűntek. Jelesül az ún. történeti jogi iskola magyarországi változatának a fellépéséről van itt szó, amelynek a Kelemen Imre, Szlemenics Pál és mások által fémjelzett első hullámát követte a tudós Frank Ignác életműve. Ez utóbbi pedig elvitathatatlanul tudományos alapokat teremtett a hazai történeti-jogi szemlélet számára – igaz eredetileg – a magyar magánjog keretein belül.⁴⁴ Az az életmű ugyanis, amelyet Frank Ignác Savignyvel szinte egyidejűleg alkotott, a magyar feudális magánjog hiteles feldolgoása volt, ugyanakkor a kútfők történetkritikai vizsgálatára alapozva maradandó szolgálatot jelentett a 19. század második felében végre önállóuló magyar jogtörténeti kutatásoknak.

Franknak a korabeli katedra-jogtudomány szintjét messze meghaladó életműve a kutató-elemző történeti módszertan következetes alkalmazása által lett a tudományos előrehaladás eszközévé annak ellenére, hogy az egészében szemben állt a történelmi jog gyökeres megváltoztatásával. Csak a megkészt polgári átalakulásunk közelségében, ill. a forradalom alatt mutatkozott egy szűk rész ebben az életműben a „szükséges javítások” (reformok) elfogadása révén, de ez sem módosíthatta az alapvetően múltba tekintő történeti-jogi koncepciót. A tudományos megismerés azonban – mondja joggal az idevágó állásfoglalás – „nemcsak a tárgyában különbözik a köznapi megismeréstől, hanem a módszerében is”.⁴⁵ Módszertanilag pedig nem vitás, hogy a Frank életmű a modern jogtörténettudomány meghatározó jellegű alapanyagának (a feudális jognak) a feltárásához vezetett.

Ismeretes, hogy a tudós Frank Ignác nyomán hazánkban is kiteljesedő történeti jogi irány szoros szellemi kapcsolatban állt a porosz–német talajon fogant ősforrásokkal,⁴⁶ és alkotó fellépésére is a Karon már önállóuló magyar magánjog keretei között került sor. A vállalt történelmi szerep is közelálló, miután Frank Ignác a modern jogtudomány figyelmét elsődlegesen a történelmi jog irányába kívánta fordítani a múlt és a jelen feltárása érdekében. Ez a kétségtelenül múltba tekintő koncepció azonban már a romantikus nacionalizmus mítosz-teremtésétől mentes volt, a kodifikációellenesség és a történelmi joghoz fűződő ragaszkodás viszont a történeti jogi iskola alapeszméinek a közvetlen hatását teszi felismerhetővé. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a megkészt polgári átalakulásban realizálódó nemzeti megújulás gondolatától Frank a tragikus életút utolsó fázisában sem szigetelődött el hermetikusan. Erre utal a sokat idézett akadémiai székfoglaló értekezése (1848), amelyben „meleg szavakkal ajánlá közremunkálását a tudományok és a haza közös ügyeinek az előmozdítására”.⁴⁷ Hasonlóan pozitív elemeket tartalmaz az ugyancsak porosz minták követését jelentő tanszabadsággal (Lehrfreiheit) való viharos találkozása az 1848–49-es forradalom napjaiban.⁴⁸

A történeti-jogi szemléletet megteremtő Frank Ignác életműve tehát módfelett összetettnek mondható, de nem vitatható, hogy ez őt a korabeli tudományosság legmagasabb pontjára emelte. Nyilvánvaló viszont, hogy az ímígyen kitarulkozó történeti-jogi eszmeáramlat ettől kezdve szerves

⁴⁴ Ld. az idevágó újabb kutatási eredmények *Asztalos László*: A magyar burzsoá magánjog rövid története. In: Polgári jogi tanulmányok I. Bp. 1970. 29–30., *Nizsalovszky Endre*: Frank Ignác, a jogtörténeti iskola és a szabadságharc. In: Jogtörténeti Tanulmányok III. Bp. 1974. 192–212., *Horváth Pál*: Frank Ignác történelmi szerepének a megítéléséhez. In: Acta Fac. Univ. Sc. Budapestensis XIV. (1972) 14–15. alapján.

⁴⁵ Ld. *Földesi Tamás*: A megismerhetőség modern problémái (1971) 58.

⁴⁶ Bár ez az életmű soha egyetlen utalást nem hagyott hátra konkrétan Friedrich Karl v. Savignyra. Ld. *Pólay Elemér*: Der Einfluss der Besitzlehre Savignys und Jehrings auf die Literatur der ungarischen Zivilistik im XIX. Jahrhundert. In: Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts. Acta Jur. et. Pol. Szeged. XVII. (1970). 82–83. Vö. *Pál, Horváth*: Kultur- und Rechtsgeschichtliche Rolle der hauptstädtischen Frank Bibliothek, In: Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa Red. K. Kovács. III. Bp. 1979. 177–180.

⁴⁷ Ld. *Pauler Tivadar*: Adalékok (1878), 164–165.

⁴⁸ Ld. az eredeti levéltári források nyomán *Horváth Pál*: Frank Ignác történelmi szerepe, i. h. (1972) 42–46.

alkotóelemévé lett a magyar jogi historizmus fejlődésének, ill. a modern jogtörténeti kutatómunka meghonosításának hazánkban.

A megkésett polgári átalakulás közelsége szolgáltatta azt a konkrét eszmétörténeti szituációt, amely – miként számos közép- és kelet-európai nép jogi közgondolkodásában – hazánkban is a történeti jogi szemlélet kialakulásának kedvezett.⁴⁹ A Kar már a 19. század első harmadában lehetőséget nyújtott Frank Ignácnak az irányzat megteremtésére. Így a tüzetesebb elemzés azt mutatja, hogy nem a sokat idézett Principia Juris Civilis Hungarici 1829-ben, hanem már a Specimen elaborandorum institutionum juris civilis Hungarici-ben (1823) előttünk áll az életmű. Sőt, a Specimen 1820-as változatának, ill. a kettős összetevőjű alkotás egyik részletének⁵⁰ még korábbi időkből történt megfogalmazása alapján mondható, hogy nálunk a történeti-jogi szemlélet alaprétegződése a porosz–német talajon kifejtett ősforrásokkal szinte egyidejűleg jelen volt. Amit pedig a korabeli magyar jogi közgondolkodás számára felkínált, nem más volt, mint a megkésett polgári átalakulás majdan tapasztalható kompromisszumos eredménye. Az oknyomozó jogi historizmus módszeres forráskritikai alapvetése mellett tehát a tudós Frank Ignác a magyar nemesi reformtörekvések határainak a kiformalódásában is elevenül hathatott.

Az Egyetemen Frankot hallgató Eötvös József szellemi előrehaladásában hagyott nyomokat pl. a történeti jogi szemlélet,⁵¹ amiről maga is bizonyosságot tett a Pesti Hírlap hasábjain.⁵² Az 1848–49-es forradalom, ill. a magyar függetlenségi harc viharában „sok alaki részletről fontoskodva megszerkesztett” egyetemi reformtervezet közvetlen hatása is kitapintható az első magyar felelős kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének elképzeléseiben. A megújuló világgal való óhajtott párbeszéd egyik utolsó kísérlete volt tehát az Eötvös-féle egyetemi reformokkal való kapcsolat, a szellemi válság kiteljesedése azonban már elodázhatatlan maradt Frank Ignác számára.⁵³ Testamentumával viszont Frank olyan értékeket hagyott ránk,⁵⁴ amelyekből a hazai történeti-jogi koncepció ősforrásait is meg lehetős pontossággal szemrevételezhette a tudomány.

*A hazai (a nemzeti) jogtörténet önálló tudománnyá válása
és a pozitívista jogtörténet szerepe*

Az állam és a jog fejlődésének módszeres történetkritikai vizsgálatában felhalmozott eredmények nyomán a 19. század első felében már kialakultak a feltételek a jogtörténettudomány hivatalos elismerésére. Ennek ellenére a pesti egyetemen csak egy sikertelen kísérlet ismeretes a diplomatika, a címertan és a magyar jogtörténet bevezetésére a konzervatív beállítottságáról ismert gróf Cziráky Antal kinevezett egyetemi elnök részéről (1828) a Karon.⁵⁵ Valójában tehát csak a neoabszolútizmus ideiglenes intézkedései, ill. az 1855. évi tanterv alapján vonult be a jogtörténet⁵⁶ a Pesti Egyetem Jogi Karára, de ez sem hozhatta meg a nemzeti jogtörténet hivatalos elismerését.

A befolyásos udvari tanácsadók (Jarcke, Phillips) hatása alatt születő 1855-ös osztrák biro-

⁴⁹ *Peschka Vilmos*: Thibaut és Savigny vitája. In: Állam- és Jogtudomány XVII. (1974) 3. sz. 379.

⁵⁰ Ld. De donatione Regiae.

⁵¹ Ld. *Bényei Miklós*: Eötvös József jogi és államtudományi műveltségének forrásai. In: az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztály Közleményei V. (1971), 3–4. sz. 365–366.

⁵² Ld. Pesti Hírlap 1847. szept. 10.

⁵³ Ami végül is a történeti-jogi irány hazai megteremtőjének a halálához vezetett. A valódi okok új forráskritikai feltárását ld. a szerzőtől. A Frank hagyaték művelődés- és jogtörténeti jelentősége. In: Egyetemtörténeti tanulmányok. Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez. Bp. 1973. 124–126.

⁵⁴ Ld. uo. (1973) 256. Vö. *Remete László*: A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár története Bp. 1966. 325.

⁵⁵ Úgymond, hogy abból „rendkívül üdvös következmények várhatók a jövőendő országgyűlésekre” ld. *Eckhart Ferenc*: i. m. (1936) 329.

⁵⁶ Ld. Az 1855. szeptember 27-i legfelsőbb elhatározás a jogi oktatás reformjáról (Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv. Nr. 1099. nyomán *Lentze, H.*: *Universitätssreform* (1962) 362–367., *Horváth Pál*: *Egyetemtörténeti Tanulmányok* (1973) 410–416.

dalmi (egyetemi) tanterv – Eckhart találó kifejezésével élve – valójában a megkésett polgári átalakulás örökének a neoabszolutizmus által történt végrehajtását jelentette.⁵⁷ Ez a tanterv pedig az 1848-as forradalmak által meghirdetett tanzabadság (Lehrfreiheit) kisajátítását, ill. a tanzabadság rendjébe ágyazott konzervatív-klерikális ihletésű kultúrpolitika uralomra juttatását hozta. Az alapjaiban mégis korszerűsítő⁵⁸ és birodalmi törekvéseket kifejező kultúrpolitika a történeti és a praktikus jogtudományok egységét hirdette és a történeti-jogi szemléletet nemcsak az örökös tartományok, hanem Magyarország Egyetemén is uralkodóvá tette.⁵⁹ Heinrich Siegel, Ernst Schwind, Arnold Luschin, Joseph Unger és mások fejlesztették ki most már a jogi historizmusnak azt a válfaját, amelynek alapkövein a birodalmat alkotó népek önálló nemzeti jogfejlődésének gondolata még egy ideig hajótörést szenvedett. Így hazánkban a 90-es évek elejéig elodázták a magyar jogtörténet önállóságának elismerését. Eme körülmények tüzetesebb vizsgálata alapján vált tehát érthetővé, hogy nálunk a 60-as évek hazafias (egyetemi) megmozdulásai ellenére csak az ún. európai jogtörténet léphetett a német birodalmi jogtörténet (a Deutsche Reich- und Rechtsgeschichte) helyébe.⁶⁰ Jogi historizmusunk hangos hazafiaskodásának a rövidesen jelentkező enerválódását pedig csupán a hazai történeti jogi iskola romantikus túlzásainak kritikátlan hirdetése takarhatta el átmcnetileg.

Az akadémiai nagyjuttalomra érdemesített Dósa Elek, valamint a konzervatív gondolkodású Cziráki Antal, Tóth Lőrincz, ill. Frank Ignác örökébe lépő Wenzel Gusztáv tanításai fémjelzik nálunk ezt a módfelett ellentmondásos szellemi áramlatot a 19. század második felében. Az Egyetemen főként az igen sokrétű előadóként ismert Wenzel Gusztáv képviselte ezt a romantikus nacionalista eszmékkel átszőtt történeti jogi irányzatot és nagy gyakorisággal aposztrofálta az „üdvös tanítások” ősforrásait (Savigny) is. Így az udvarhűségében kipróbált⁶¹ Wenzel kezében korszerűtlen „vezéreszmék” gyűjtőhelyévé lett a végre hivatalosan is elismert jogtörténettudomány.⁶² Wenzel sokrétű irodalmi és forrásfeltáró tevékenységét egyaránt jellemzi ugyanis a történeti-jogi iskola ősforrásainak a kritikátlan felmagasztalása, és a magyar jogi historizmus romantikus nacionalizmusának az újjáélesztése.

A kifejelett történeti-jogi irányzat hatása a magyar jogtudományok fejlődésében igen sokrétűen jelentkezett a megkésett polgári átalakulás évtizedeiben. Így a jogi historizmus, ill. a jogtörténettudomány szférájában is a történeti-jogi eszmék egyfajta sajátos másodvirágása következett be, és ennek kísérő jelenségévé lett a tudománytalan romantika. Nem véletlen tehát, hogy a történeti-jogi eszmék hatása alatt születő jogtörténettudomány az Egyetem falain belül eleve középkor-centrikus maradt, ill. a nemzet nagyhatalmi, szupremációs hivatásának a vélelmét vitte át a jogi közgondolkodásba.

⁵⁷ Ld. *Eckhart Ferenc*: A jogi oktatás reformjának a múltja. In: *A magyar felsőoktatás*. Az 1936. évi dec. 10-től dec. 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. Szerk. Mártonffy K. Bp. 1937. 14–15.

⁵⁸ A tartalmi előrelépést kiemelte már *Kornis Gyula*: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Bp. 1927. 23–25. Vö. *Csizmadia Andor*: A magyar jogi felsőoktatás fejlődése, in: *Felsőoktatási Szemle* XVII. (1969) 10. sz. 578. *Uő.*: Eötvös József kultusz-kormányzati és jogalkotó tevékenysége. In: *Gazdaság- és Jogtudomány* V. (1971) 3–4. sz. 299–300.

⁵⁹ Vö. *Pauler Tivadar*: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. (1878) 303–306.

⁶⁰ Ld. e sorok írójától: *Historische Umstände der Entstehung der selbständigen ungarischen Rechtsgeschichtswissenschaft*. In: *ANNALES Univ. Sc. Budapestensis. Sectio Iuridica* XV. (1973) 49–82. Vö. *Sashegyi Oszkár*: Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867. In: *Felsőoktatástörténeti tanulmányok* 3. sz. Bp. 1974. 325–327.

⁶¹ Ld. a Theresianumban eltöltött éveket, a német birodalmi jogtörténet tanítását, ill. az „Ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarazatát” stb. illetően: *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. In: *Ertekezések 1967/1968*. A Magyar Tudományok Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Bp. 1968. 296–298., *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténettudomány, i. h. (1972) 34–45., *Pál, Horváth*: Hauptrichtungen der Rechtsgeschichtsschreibung zur Zeit des Dualismus. In: *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944)*. Herausg. Andor Csizmadia etc. Bp. 1970. 44–45.

⁶² Ld. e sorok írójától *Az önálló jogtörténettudomány jellemzői*, in: *Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974)* 238–260. alapján. Ismert művein túl ld. továbbá a kéziratot hagyaték (Egyetemi Könyvtár MS B 163., MTA Könyvtár MS 5355, 28–32., Orsz. Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 641.) anyagát.

A módszeres jogtörténeti kutatómunka hitelét rontotta továbbá a hazai történeti-jogi irány türelmetlen nacionalizmusa, ill. a magyar jogi historizmus korábbi progresszív törekvéseinek ignorálása.

Életpályájának kezdetén még a pozitivista jogtörténet alapjait megteremtő Hajnik Imre sem tudta magát kivonni az újjáéledő történeti-jogi eszmék hatása alól,⁶³ miután egész generációk nőttek fel nemcsak Toldy Ferenc szép álmokat őrző eszméin, hanem a Wenzel-féle hun-scytha teóriát hirdető prelegálásokon is. Ezt a törekvést egyébként éppen Toldy Ferenc erősítette meg azáltal, hogy a „jó bécsi kapcsolatokkal rendelkező” Wenzelt a Történeti Bizottmányhoz kötötte.⁶⁴ Sem a kiterjedt jogtörténeti forráskutatás, sem a nemzeti jog takarójául használt európai jogtörténet nem változtathatott most már azon, hogy a végre katedrához jutott jogtörténettudomány kora vágyálmait a mítoszt-teremtő romantikával elégítette ki. Minden ellentmondásossága ellenére joggal mondhatjuk mégis, hogy a történeti módszerek alkalmazása által a jogtörténettudomány éppen ebben a korban nyert polgárjogot, nem egyedülálló példát szolgáltatva arra, hogy a „történelmileg és politikailag visszazető” eszmei alapállásból is születhetnek tudományos eredmények.⁶⁵ Az a jogtörténettudomány azonban, amely az Egyetem Jog- és Államtudományi Fakultásán valóban a történeti-jogi eszmék újjáéledésének melléktermékeként született, a nacionalista illúziók újratermelésével sem juttathatta önállósághoz a nemzeti jog történetét.⁶⁶ Valójában ugyanis csak az 1890. április 25-én kelt legfelsőbb elhatározás adott helyet mind a hazai, mind az örökös tartományok egyeteméin a nemzeti jogtörténet önálló katedráinak a felállításához.

Két évszázad telt el tehát azóta, hogy az első Ratio Educationis (1777) még a jus patrium segéd-tudományaként a hazai jog történetjének a kimunkálását kezdeményezte. Ez az igény azonban csak a 19. század második felében realizálódott egy alapjaiban megváltozott történelmi szituációban, amikor is a hazai történeti-jogi irányzat keretei között, ill. a 18. század második felébe visszanyúló alapozó munkálatok nyomán a jogtörténettudomány már kifejlődött. A neoabszolútizmus korától közel a 70-es évek végéig tart ez a szakasz, miközben a történeti-jogi eszmék a feudális maradványokkal terhes jogrendünk szinte minden ágazatában jelentkeztek.⁶⁷ A folyamat ellentmondásos voltát a magyar jogi historizmus fejlődése területén nemcsak a nemzeti jogtörténet önállósághoz tapadó következetlenség, hanem progresszív előtörténeti tényezők megtagadása tette jellegzetessé. A hivatalos kultúrpolitika rangjára emelt történeti-jogi irány ugyanis eleve taszította magától a liberális jogi historizmus történetkritikai törekvéseit és a progresszív összehasonlító jogi historizmust is.⁶⁸

A magyar történeti-jogi irányzat továbbélését természetesen követni lehetne a polgári korszak végéig. Ide sorolható az a „nemzeti” irány is, amely az ún. retrospektív modernizálás nyitánya volt⁶⁹ a századforduló évtizedeiben. A történeti jogi irányzat jelenléte persze még a 20. század első felében is

⁶³Ld. *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás keletkezése, i. h. (1968) 300 p. Vö. *Máthé Gábor*: Hajnik Imre centenárius munkája a magyar jogtörténet szerepéről. In: *Jogtudományi Közöny XXV.* (1970) 7. sz. 383.

⁶⁴A programjában „pozitív irányt” hirdető Történeti Bizottmány és Wenzel kapcsolatáról ld. *R. Várkonyi Agnes*: A pozitivista történetiszemlélet a magyar történetírásban II. köt. Bp. 1973. 267., 349., 364. stb. Vö. *Wenzel* sajátkezü értékelésével a Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. Bp. 1881. 14–16., 42. stb. alapján.

⁶⁵Miként találóan utalt erre *Kulcsár Kálmán*: A történeti szemlélet a XX. század jogtudományában, i. h. (1962) 324.

⁶⁶Amelyre legutóbb *Hans Lentze* is jogosan utalt. Ld. *Universitätsreform* (1962) 136–137. Vö. uő: Die Einführung der Rechtsgeschichte als Unterrichtsfach in der Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein. In: *Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und des römischen Rechts, Acta Jur. et Pol.* Szeged 1970. 312–313.

⁶⁷Sőt, mi több, a Kar jogi tanszakaiban lassan túlsúlyra jutottak, ld. erről *Szászy Schwarz Gusztáv*: *Parerga. Vegyes jogi dolgozatok*, Bp. 1912. 273–274.

⁶⁸Igy az első magyar jogtörténeti szintézis megalkotóját Bocsor Istvánt még Hajnik kútfőként kezelte, de már a századfordulón Marczali Henriknek kellett kiánsni őt a feledés homályából. Ld. *Máté Gábor*, Hajnik Imre, i. h. (1970) 383. Vö. *R. Várkonyi Agnes*: A pozitivista történetiszemlélet I. (1973). 220. A tendencia elhatalmasodását persze nem lehet magyar sajátosságnak tekinteni, hiszen az némi eltéréssel a környező népek polgári jellegű jogi historizmusában is megtalálható.

⁶⁹Ld. a szerzőtől: Adalékok a nemzeti ideológia múltjának elemzéséhez a magyar jogtörténet-írás történetéből. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Évkönyve*. 1966. 73–74.

megfigyelhető, amikor az már csak hanyatló szellemi áramlat a magyar jogi historizmus keretei között. A benne koronként felhalmozott részletkutatások, ill. a kútfők feltárását szorgalmazók érdemeit nem csorbítja viszont, ha azt mondjuk, hogy az irányzat „úgyiszlóván csak a kereteket nyújtotta a módszeres jogtörténeti kutatómunka számára” hazánkban,⁷⁰ a benne időnként elhatalmasodó negatív tendenciák gyökerei pedig végső soron a feudális maradványokkal terhelt magyar valóságból fakadtak.

A modern jogtörténettudomány ígéretes lehetőségeinek útvesztőit jelzi egyébként, hogy a liberálisok egyik képviselője (Szalay László, Bocskor István) még az 1860-as években is alkotó munkát végzett, de már egyre jobban a módszeres kutatómunka perifériájára szorult. Innen fakadhatott azután, hogy csak a 70-es évek végétől kibontakozó pozitivisták jogtörténetírásunk jelesebb képviselői tartották számon a magyar liberális jogi historizmus eredményeit. A rövidesen megjelenő retrospektív modernizálások pedig a komparatív (egyetemes európai) jogtörténet kínálkozó lehetőségeit is kiszolgáltatták a történeti-jogi alapokra épített egyedülálló jogfejlődés gondolatának, ill. az ún. retrográd nacionalista „szintetizáló” (Timon Ákos, Herczeg Mihály) jogtörténetírásának. A hazai liberális, ill. az összehasonlítást hirdető jogtörténet előtt ezzel a további előrehaladás lehetőségei lezárultak. Ennek ellenére a magyar közgondolkodást formálni akaró gondolkodóink⁷¹ még gyakran visszanyúltak a magyar liberális jogi historizmus alapozóihoz, a feudális maradványok, ill. a klerikalizmus ellen harcot hirdető gondolkodóink és a pozitivisták jogtörténet hadállásait védelmezők (Király János, Holub József és részben Eckhart Ferenc) pedig még merítettek is ezekből az értékekből.

Polgári jellegű jogtörténetírásunk legértékesebb elemeként tartjuk számon tehát azt a pozitivisták jogtörténettudományt, amelynek e tudományág mindmáig legnagyobb reputációra emelkedett tanára, Hajnik Imre teremtette meg az alapjait.⁷² Éppen Hajnik nyomán látjuk azonban, hogy a magyar pozitivisták jogtörténetét sem kialakulása idején, sem pedig későbbi vonulataiban nem támaszkodhatott számottevő polgári liberális eredményekre és persze nem is szakíthatott egyértelműen a történeti-jogi iskola tanításaival. Hajnik műveiből is hiányzik a feudális jog harcos bírálata, ill. pozitivismusa, inkább csak a módszeres elemző forráskutatásban, helyenként a kútfők komplex felhasználásában és a vizsgált jelenségek komparatív elemzésének a kiterjesztésében jelentkezett.⁷³

Hatása alatt egy sajátos tényleíró jogtörténet fejlődött ki, amely szinte teljes egészében (főként pedig tematikusan) a középkori jogfejlődés feltárásának megalapozásában látta feladatát, messze távol tartva magát a megoldhatatlan társadalmi problémák jogtörténeti előzményeinek vizsgálatától. Jellemző pl., hogy a tényadataiban ma is jól használható egyetemes európai jogtörténetében Hajnik is csak a polgári forradalmak küszöbéig jutott el.⁷⁴

A pozitivisták jogtörténettudomány tehát az Egyetemen sem válhatott a polgári haladás eszközevé és az egyébként következtesen megőrzött komparatív jogtörténeti aspektusok kiterjesztésére sem kerülhetett sor. Maradt tehát a meghaladott korok jogfejlődésének a forrásokon nyugvó, szigorú történetkritikai rendszerezése és a kölcsönhatásokat kereső összehasonlító törekvés.⁷⁵ Polgári korszak-

⁷⁰ „... anélkül, hogy kellőleg felhasználná azt az okleveles anyagot, amelynek gyűjtésében pedig maga is olyan kiváló részt vett...” épp Wenzel Gusztávra utalva ld. *Més József*: Bevezetés a magyar jog történetébe. Források története. Bp. 1930. 65–66.

⁷¹ Főként a megoldatlan társadalmi problémák kiéleződése idején.

⁷² Nagy vonásaiban a 70-es 90-es évekre tehető a pozitivisták jogtörténetírás kibontakozása Hajnik Imre termékeny munkássága által, amely a nemzeti jogfejlődés feltárását szolgáló speciális kutatásokban. (Ld. A magyar bírói szervezet és a perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt Bp. 1899. c. szintézise alapján) és az általa képviselt európai jogtörténeti szemléletben is empirikusan kitapintható.

⁷³ A hazai pozitivisták történetírásához hasonlóan ld. *R. Várkonyi Ágnes*: A pozitivisták történet-szemlélet I. (1977) 81–84.

⁷⁴ Az irányzat fejlődésének a kontinentális tapasztalatai mutatják azonban, hogy a pozitivisták jogtörténetírás optikáját mindig az azt körülvevő társadalmi közeg tartotta a befolyása alatt. Erre utalva pedig nyilvánvaló, hogy a hazai pozitivisták jogtörténetírás csak akkor tűnt fel, amikor az irányzat már Európa-szerte elhullatta pozitív tartalmi töltéseit. Vö. *Kulcsár Kálmán*: A szociológiai gondolkodás fejlődése (1971) 69.

⁷⁵ Ld. ilyen értelemben *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás keletkezése i. h. (1968) 299–301.

kunk jogi historizmusának persze még így is a legbecsesebb eredményei fakadtak Hajnik Imre szellemi hagyatékából, közel három évtizedes tanári működésével pedig a magyar jogi gondolkodás egész világképét formálta eredményesen.⁷⁶ Joggal mondjuk tehát, hogy Hajnik „műveiről még ma is érdemes lefűjni a feledés porát” és nem csupán „empirikus” történeti ténykutatását illeti meg ez a megállapítás, hanem egész életművét, amely a polgári jellegű jogtörténetírás tudományosságának elérhető legmagasabb szintjét képviselte hazánkban.

*A korai hanyatlás típusjegyei a magyar, polgári jellegű
jogi historizmus fejlődésében*

Polgári jellegű jogi gondolkodásunk historizmusának fejlődése mindenkor szoros történelmi összefüggésben volt a megkésett polgári átalakulásból fakadó társadalmi-politikai körülményekkel. Szellemi életünk egyetemi reprezentánsai is gyakorta hivatkoztak főként a kiegyezés korát követő idők „nagy szellemi fellendülésére”,⁷⁷ amit a századforduló körüli évtizedek hanyatlása követett.⁷⁸ Jellemző, hogy Wenzelnek a nemesi cím és az örökös főrendiházi tagság birtokában történt nyugalomba vonulása (1889) után Timon Ákos már nem volt hajlandó – mondja találón Eckhart Ferenc – az egyetemes európai jogtörténet párhuzamos prelegálására⁷⁹ és a konzervatív nacionalizmust hirdető Herczeg Mihállyal⁸⁰ együtt a magyar történelmi jog egycélú álló sajátosságaira helyezte át a hangsúlyokat. Polgári jellegű jogtörténetírásunk kellően még fel sem tárt válságának jelzéseként fel kell idéznünk tehát az ún. birodalmi nacionalista irányzat, ill. az ún. szellemtörténeti iskola hazai jelentkezését is. Ezek az áramlatok ugyanis már a hazai, polgári jellegű jogtörténettudományok hanyatlását fejezték ki, tágabb értelemben pedig a magyar jogi historizmus fejlődésében egy hosszan elnyúló válság típusjegyeit hordták magukon.

A felidézett irányzatok azzal tűntek ki, hogy a magyar jogi gondolkodás egészének a kisajátítását célozták, így a kor politikai (parlamentari), ill. publicisztikai küzdelmeivel is érintkezésbe kerültek. Ilyenként ismeretes pl. az a századforduló évtizedeiben kifejtett retrográd nacionalista jogtörténetírás, amelynek feltárására már több oldalról törekedtünk.⁸¹ Korábban azonban csak az ún. Timon-féle alapozást, ill. a Timon köréhez tartozó „szintetizálók” törekvéseinek a jellemzőit vettük számba és azonosítottuk azzal a „nemesi burzsoá nacionalista hagyattal”, amelynek leküzdése elháríthatatlan feladattá lett.⁸² A magát „nemzeties irány”-nak tekintő jogtörténetírás túlfűtött nacionalizmusától

⁷⁶ Illés József: Bevezetés a magyar jogtörténetbe. (1930) 67. Vö. a sorok írójától: Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974) 277–285. nyomán.

⁷⁷ Ld. a jogtörténész Wenzel Gusztáv (Az egyetem tudományos állapotáról, 1865/66) Apáthy István (jog- és államtudományok tanítási rendje és a tanszabadság, 1881/82.), a tudós Hajnik Imre (A jogtanítás múltja és fejlődése egyetemünkön, 1899/90.), Vécey Tamás (1848: XIX. tc. – a libertas magna chartája, 1901/02), Láng Lajos (A jogi oktatás reformjáról, 1901/06), K. Kovács Gyula (A jogi oktatásról, 1913/14.), stb. rektor. székfoglaló beszédei nyomán. Vö. Wolczenberg Alajos: ünnepi beszéd az Egyetem alapításának 294. évfordulóján. Bp. 1919: 117–120., 134–149., 155. stb. Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: Történelmi Szemle V. (1962). 2. sz. 211–212.

⁷⁸ Ld. Hekler Antal: A budapesti Pázmány Péter Egyetem soroskérdései. Bp. 1931. 25–27., Szekfű Gyula: A magyar állam letrajza. Bp. 1923. 12–13. Vö. Szász-Schwarz Gusztáv: Egyetemi kérdések. Az új egyetemről szóló törvény alkalmazai. Klny. A magyar Figyelő 1912. évf. 13. számából Bp. 1912. 20–21.

⁷⁹ Ld. Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi kar története (1936) 545, 609–610.

⁸⁰ Aki a 70-es évek elejétől a polgári törvénykezési jog tanáraként működött és a történeti forráskritikát teljesen figyelmen kívül hagyó jogtörténeti kézikönyvet is írt, amelyből „úgyszólván semmi sem használható”, ld. Csizmadia Andor: A magyar állam- és jogtörténettudomány, i. h. (1972) 37.

⁸¹ Ld. Horváth Pál: Adalékok a nemzeti ideológia múltjának elemzéséhez, i. h. (1960) 165–173., Degré Alajos: A magyar jogtörténetírás keletkezése, i. h. (1968) 303–304., Vargyai Gyula: Adalékok a magyar nacionalista állam és jogtörténetírás kritikájához. In: Történelmi Szemle XIII. (1970) 4. sz. 451–481.

⁸² Ld. Pach Zsigmond Pál: A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. In: Történelmi Szemle VII. 1964. 2. sz. 326–327.

azonban mindmáig nem határoltuk el a továbbélő liberális ideológia Habsburg-ellenes harcát, amely a dualizmus válsága idején a jogi közgondolkodásban is jelen volt. Hasonlóan az Egyetem különleges szerepére utal pl. a pozitívizmus, ill. a komparatív (európai) jogtörténet elért eredményeinek a védelmezése.⁸³ Ez utóbbi tényezők küzdelme azonban csakúgy, mint a polgári radikálisok harca rövidesen elszigetelődött. A millenáris romantika hangos hazafiaskodása légkörében Timon most már a magyar jog egyedülálló fejlődésére apellált a komparatív világszemléletet igénylő európai jogtörténet felszámolása érdekében.⁸⁴

A módszeres történetkritika hagyományait elvető „szintetizálók” számára tehát a magyar jogfejlődés specifikumai lettek az irányadók.⁸⁵ Téves volna azonban azt hinnünk, hogy ez a tudománytalan jogtörténetírás az idealizált Nyugattal állította szembe a barbár Keletet, ellenkezőleg, a polgári kor utolsó évtizedeinek jogi historizmusában a parancsuralmi rendszert idealizáló gondolatok is feltűntek.⁸⁶ Ugyanakkor nem lehet megelégednünk arról sem, hogy a hazai egyetemes (európai) jogtörténet egyoldalúan Nyugatra tekintése⁸⁷ mögött is ellentmondásos vélekedések húzódtak meg. A továbbélő angol–magyar jogfejlődési analógiakeresés 20. századi kísérletei nyomán lassan pl. akár az a meggyőződés születhetett volna, hogy az angol jogban „több van Werbőczyből, mint bennünk”.⁸⁸ „A Grosschmid által kovácsolt fegyverzetben” ugyanis a korabeli magyar jogi tudományosság területén még számos esetben felléptek a konzervatívizmus reprezentánsai,⁸⁹ de a tudománytalan jogi historizmussal szemben harcba kelt gondolkodóink⁹⁰ küzdelmeire is érdemes felfigyelnünk ebben a korban.

A magyar birodalmi nacionalista eszmék felhasználásával kreált Timon-féle jogtörténetírás jellemzőit felidézve láthatjuk pl., hogy ez az irányzat a kor megoldatlan társadalmi (jogi) problémáinak egyik bonyolult visszatükröződése volt. A nacionalizmus talaján fogant eszmék takarójával szolgált csupán az egyedülálló magyar jogfejlődés gondolata, a birodalmi nacionalizmust élesztő missziós elmélet és a retrospektív modernizálás is. A részletkutatások megvetése, a tudományos alapokat nélkülöző illúziókeltés – miként Eckhart Ferenc találóan mondja – és a szélesebb komparatív látásmód létjogosultságának a tagadása jellemzi ezeket a törekvéseket.

⁸³ Ld. pl. annak a Király Jánosnak a munkássága nyomán, akit még Hajnik sürgető fellépése nyomán 1894-ben neveztek ki. Még az eredetileg Hajnik tanítványként kinevezésre érdemesült Illés József szemináriumában is a pozitívista forráskutató törekvések tűntek fel. Vö. *Degré Alajos*: Beszámoló a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriumának működéséről 1928–1934. Az Illés-Szeminárium kiadványai 1. sz. Cegléd, é.n. 13–14.

⁸⁴ Ld. Különvélemény 1904. máj. 14. Vö. Függelék az idézett Egyetemtörténeti tanulmányok (adalékok a modern felsőoktatási rendszerek fejlődéséhez) Bp. 1973. 456–457. alapján.

⁸⁵ Miatán Timon Ákos szerint „A magyar nép az államisághoz, a valódi kőzhatalom tiszta fogalmához valamennyi európai államalkotó népnél korábban eljutott”, ld. uo. 440–441. Vö. *Timon Ákos*: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon Bp. 1904. 2–3.

⁸⁶ Amit a magyar jogalkotó géniusz Keletről származtatott ősi erényeként fogtak fel. Ide utal *Bartha Antal*: A kelet-európai és a belső-ázsiai feudalizmus történeti kapcsolatai. In: *Századok* 97. évf. (1963) 3. sz. 276–277.

⁸⁷ Ld. pl. *Király János*, ill. *Timon Ákos* címében azonos megfogalmazású (Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogtörténetre) c. kézikönyvei alapján. Vö. *Horváth Pál*: A szocializmus viszonyai közt újjáéledő egyetemes állam- és jogtörténettudomány. In: *Magyar Tudomány* 1965. évf. 12. sz. 771–773.

⁸⁸ *Grosschmid (Zsögöd) Béni*: Werbőczy és az angol jog (Bp. 1928) c. művére utalva ld. *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás a Horthy-korban. In: MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztály Közleményei III. (1969) 1–2. sz. 87.

⁸⁹ De „nem a Grosschmid fölüeny tudásával és ragyogó érveléseivel”, ld. *Polay Elemér*: Kísérlet a magyar öröklési jog kodifikációjára a XIX. sz. végén. *Acta Jur. et. Pol.* Szeged. Tom. XXI. (1971) Fasc. 4., 10.

⁹⁰ A Huszadik Század és köre, jelesül a Jog- és Államtudományi Kar életében pedig a radikális egyetemi ifjúsági mozgalom, Pulszky Ákos, ill. a Pikler-szeminárium hallgatói, stb. Ld. a szerzőtől: Haladó ifjúsági mozgalmak egyetemünkön a XX. században. In: *Egyetemtörténeti tanulmányok* (1973) 262–266. Vö. *Szabó Imre*: Pikler Gyula: A múlt magyar tudósai. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1973. 8–12. 125–127. stb.

A Timon-féle eszmeáramlat azonban elégtelennek bizonyult, akárcsak a katedra-jogtudományok kisajátítására is, sőt az a továbbelő pozitívista jogtörténetírás, ill. a polgári radikalizmus elleni nyílt harcot sem kockáztathatta meg.⁹¹ A benne kifejeződő szellemi válság lényegét nálunk is az adta tehát, hogy a pozitívizmus által kitermelt „viszonylag fejlett kutatástechnikai-metodikai állapotok”, ill. a világszemléleti elmaradottság között immár áthidalhatatlan szakadék tátongott.⁹²

Timon Ákos „nemzeties” irányváltása a magyar pozitívista jogtörténetírás kiteljesedését megelőzve itthon és a nemzetközi tudományos életben is kiváltotta persze az ellenállást. Főleg a külföldi szakirodalom emelte fel szavát a felidézett tudománytalan tanítások megjelenésével⁹³ szinte egyidejűleg és a jogfejlődést meghamisító retrospektív modernizálást egyértelműen elutasította.⁹⁴ Ennek ellenére a századforduló nacionalizmusának tudománytalan tanai még akkor is közkézen forogtak, amikor már az ún. szellemtörténeti iskola zászlaját bontogatók érezték szükségét annak, hogy ezéktől a tehertételektől az ellenforradalmi kor jogi historizmusát megszabadítsák.

A magyar jogi historizmus hosszan elnyúló válságának szerves alkotóeleme volt az a „több szellemtörténetet” követelő irányzat is, amely a 30-as évek elején a megkövesedett előítéletek elleni harcot meghirdette. A magyar alkotmány- és jogtörténetet párhuzamos előadójaként 1929-től a Budapesti Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán kinevezett Eckhart Ferenc nevéhez tapad formailag ez a zászlóbontás,⁹⁵ miszerint a „lelkiek azok, amelyek primér voltukban minden egyebet irányítanak”.⁹⁶ Eckhart további munkásságában azonban alig található nyoma a szellemtörténeti eszmeáramlatnak. Sajátos történelmi véletlen tapasztja tehát Eckhart Ferenc nevéhez a magyar szellemtörténeti jogtörténetírás zászlóbontását.

A szellemtörténet behatolása a magyar jogi historizmusba módfelett bonyolult helyzetet teremtett a jogi gondolkodás két világháború közötti korszakában. Már az ún. zászlóbontás kiváltotta pl. az Egyetem falain kívül zajló Eckhart-vitát, amely a politikai (parlamentari) támadások keresztüztébe állította a katedrát. Jogtörténészeink egy része ugyanis komolyan hitt abban, hogy a szellemtörténeti módszerek⁹⁷ alkalmazása által a jogtörténetírás reputációja helyreállítható, hogy a források előítéletektől mentes kritikája útján fel lehet számolni a „nemzeti önhittségből táplálkozófantázia” szüleményeit.⁹⁸ A szellemtörténeti iskola módszertanához fűződő illúziókból, ill. a pozitívista jogtör-

⁹¹ Szerepe tehát lényegesen eltért még az ismert német „kritikai iskola” (Strasbourgi iskola)-tól is. Ld. a szerzőtől Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974) 407–409. alapján.

⁹² A német historizmus válságával analóg módon ld. *Aszmusz V. F.*: Marx és a polgári historizmus (1973) 270–272.

⁹³ Ill. a Timon-féle szintézis (A magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére, Bp. 1902) német nyelven történő közreadására (Berlin, 1904) reagálva. A vitában részt vevő *K. Kadlec, F. Stoerk, P. Daresté, Tezner, H. Schreuer, A. V. Luschin, M. Maurović* és mások kritikáját felidézve ld. *Steinacker, H.*: Austro Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungars und der österreichisch-ungarischen Monarchie, Sonderdruck. München, 1963. 61–65.

⁹⁴ Ld. az idézett Tudománytörténeti és módszertani kérdések (1974) 306–310. alapján. Vö. *Steinacker, H.* i. m. (1963) 62–63. *Kadlec, K.*: Einige Bemerkungen über das ungarische und böhmische Staatsrecht. In: Jahrbuch der Vereinigung der Vergleichenden Rechtswissenschaftslehre. VIII. (1905) Abt. I. 428–429. stb.

⁹⁵ Ld. *Eckhart Ferenc*: Jog- és alkotmánytörténet (A magyar történetírás új útja. Szerk. Hóman B. Bp. 1931) c. tanulmánya alapján. Vö. *Pamlényi Ervin*: Az ellenforradalmi korszak történetírásának nacionalista jellegéhez. Ld. ELTE Évkönyv 1966. 98–99.

⁹⁶ Ld. *Hóman–Szekfü*: A magyar történet I. 6–8. Vö. *Moór Gyula*: A jogtörténet és a jogszociológia módszertana. Bp. 1942. 9. Az ősforrásokra (Dilthey) utalva ld. *Coing, H.* Die oberste Grundsätze der Rechts. Heidelberg, 1947–138–139.

⁹⁷ Így az „alkotó szellem” bevitela a társadalmi, politikai és a jogi formák (intézmények) történetébe a beleélés (intuicio) útján, amelynek ősforrása volt *Dilthey*: Typen der Weltanschauung. Gesammelte Schriften. Bp. VIII. Berlin, 1921. 99.

⁹⁸ Ld. a találó megállapításokat *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténettudomány., i. h. (1972) 39–40.

ténetírás hagyományainak a folytatására irányuló törekvésből fakadt tehát a retrográd nacionalizmus elleni fellépés. Egészében az Eckhart-vita persze rövidesen bebizonyította, hogy a „dogmamentes kritika szabadságának a jogaiba történő visszahelyezése” elérhetetlen illúzió marad az ellenforradalmi korban.⁹⁹ Ugyanakkor nem a szellemtörténeti irány érdeme, hogy tudományos értelemben ezzel egyidejűleg lepleződött le a magyar alkotmánytörténet alapjait megrontó modernizálás, amelyben viszont éppen Eckhart Ferenc helytállása volt a meghatározó.

Látva a hazai jogtörténetírás súlyos tehertételeit, Eckhart Ferenc valóban számos kezdeményező lépést tett a módszeres jogtörténeti kutatómunka megújítására, törekvései azonban a magyar jogi historizmus mesterségesen leszűkített világgépébe ütköztek. A „nemzeties” irány tudománytalan tanításait bírálva Eckhart nemcsak a modernizáló (retrospektív) jogtörténeti illúziókeltést kényszerült elutasítani, hanem a magyar jogfejlődés egyetemes (európai) összefüggéseinek a keresését is új alapokra akarta fektetni. A nagy zajjal felszámolt európai jogtörténet, ill. a magyar pozitivisták jogtörténetírás vívmányai és az Eckhartnál speciálisan jelentkező gazdaságtörténeti érdeklődés volt az oka tehát annak, hogy a hivatalos szellemtörténeti vezéreszméktől idegen tényezők, jelesen éppen a gazdasági-társadalmi okok kerültek a jogfejlődési összefüggések homlokterébe.¹⁰⁰ Így Eckhart a magyar jogtörténet európai összefüggéseinek keresésében a „hasonló gazdasági-társadalmi feltételek” jelenlétét tekintette irányadónak. Ilyen értelemben is fel kell idézni tehát a programadó tanulmányt, amelyben Eckhart leírta, hogy a környező népek jogfejlődésének az összefüggései valójában a „gazdasági-társadalmi okok” (mint „a jogfejlődés legfőbb tényezői”) megegyezésén alapulnak.¹⁰¹ Ez a szemléleti alapállás utóbb alkalmassá tette őt a modern marxista jogtudomány követelményeinek a megértésére.

Az alapproblémákhoz visszatérve teljesen nyilvánvaló ma már, hogy Eckhart szemléletének pozitív elemei az ellenforradalmi kor jogtörténetírását gyökeresen persze nem módosíthatták. Az újabb tudománytörténeti kutatásoknak van tehát igazuk, amidőn arra mutatnak rá, hogy a „több szellem-történet” követelő Eckhart Ferenc ellenzői inkább voltak szellemtörténészek, mint ő maga.¹⁰² Eckhart ugyanis a maga szellemtörténeti programját valójában csak egyetlen témában (a szentkoronaszme) alkalmazta, és a pozitivisták kutatómunka jobb hagyományainak továbbfejlesztését célzó munkásságát is ezt követően bontakoztatta ki. A tanítványok, ill. a párhuzamosan egymás mellett működő szemináriumok tagjainak a tevékenységében pedig hasonlóan pozitív törekvések kibontakozásának vagyunk tanúi.¹⁰³ Ezért van szükség arra, hogy némi kitekintést tegyünk az eckharti életmű legtermékenyebb korszakára, amely a felszabadulást követő évtizedekhez kötődik.¹⁰⁴

⁹⁹ „... A hazafias sajtó teljes dühével támadt ellenem – írta erről Eckhart Ferenc – és a nemzeti felháborodás vihara, amely a képviselőházban is megnyilvánult, majdnem elsöpört a tanszékemről”, ld. Magyar alkotmány- és jogtörténet Bp. 1946. 3.

¹⁰⁰ Az e tárgy körbe vágó művei (A bécsi udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában. Bp. 1922. ill. az azonos című (1780–1815) második kötet (Bp. 1958) művein túl a jogtörténettudománytörténeti anyagába is bevinni törekedett a gazdasági-társadalmi okok vizsgálatát.

¹⁰¹ Ld. a Jog- és alkotmánytörténet, i. h. (1931) 296., 301. Vö. e sorok írójától: A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai. Bp. 1968. 67–72., *Kosáry Domokos*: Történészek és irányzatok, in: Magyar Tudomány 1982. évf. 10. sz. 728–729.

¹⁰² Vö. *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás a Horthy-korszakban, i. h. (1969) 94–95.

¹⁰³ Ld. *Csizmadia Andor*: A magyar állam- és jogtörténettudomány, i. h. (1972) 40–41. Vö. *Degré Alajos*: Beszámoló a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriumának működéséről 1928–1934. Az Illés-szeminárium kiadv. 1. sz. Cegléd, é.n. 7–10., 12–15., Jogtörténeti szemináriumi előadások. In: Jogi professzorok emlékezete. Bp. 1935. 7. 30.

¹⁰⁴ Ld. a szerzőtől A jogtörténettudomány a szocialista egyetemen. In: Jogtörténeti Szemle 1. sz. Bp. 1985 megjelenés alatt.

Kitekintés az Eckhart-hagyatékból

Jogi historizmusunk belső válságát látva a két világháború között, idézzük fel Eckhart Ferenc ítéletét, miszerint „alig volt a nemzeti műveltségnek még egy ága, amelyben annyira a munka kezdeténél álltunk” mint a jogtörténetben.¹⁰⁵ Trianon után ugyanis a hazai közgondolkodás reakciós nacionalizmusa „integritástan”-ként tekintett¹⁰⁶ a nemzeti önhittségből táplálkozó szintetizáló alkotásaira. Az ellenforradalmi kurzus tudománypolitikájának keskenyre nyitott kapuin pedig „csak a rendszer állami és jogi ideológiáját (is) közvetlenül szolgáló művek” juthattak át.¹⁰⁷ Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy a belső válság és a vezető útkeresés kihatástalansága különösképpen felszínre tört a jogtörténettudományban. A feudális maradványokat védelmező konzervatív ideológia, a reakciós nacionalizmus és a befelé forduló tudománytalan elzárkózás vált tehát uralkodóvá a kor jogi közgondolkodásában. Következésképpen (valóban) az egyetemi katedra elvesztésének a veszélyével járhatott akár a legóvatosabb kísérlet is, amely a beidegzett téveszmék kiigazításának a szükségességét hirdette.

Nálunk a „tanszabadság” hangosan hirdetett eszméje oda jutott, hogy az Egyetem jobb sorsra érdemes hallgatóságának egy vékony rétege is hiába kereste volna már a párhuzamosan oktató jogtörténeteszek valamelyikének az előadásában a jogfejlődés tudományos magyarázatát. Csak a szemináriumokban nyílt lehetőség (így a híres Eckhart szemináriumában is) egy tisztultabb történeti látásmód ébresztésére, ill. egyáltalán a kutató-elemző jogtörténeti forráskutatás lehetőségeinek az élesztésére.¹⁰⁸ Nem véletlen tehát, hogy a Kar jogtörténeti szemináriumaira az adott kor több haladó gondolkodója is felfigyelt,¹⁰⁹ a hallgatók többsége azonban az ún. külső jogi „szanatóriumok” tudománytalan kompendiumainál több szellemi támaszhoz nem jutott.

Merőben új törekvések jellemezték viszont a magyar jogi historizmus jelenkori történetének a kezdeteit és ez alól az egy ideig még polgári jellegű magyar alkotmány- és jogtörténet művelői sem vonhatták ki magukat. A felszabadulást követő évek új lendületet kölcsönöztek tehát az önmagára maradt Eckhart Ferencnek¹¹⁰ is, aki a dékáni (1946), ill. prodékáni tisztt betöltése mellett az életmű beérett alkotásait ebben az időben adta közre. Ilyen értelemben az akadémiai jutalomra érdemesült gazdaságtörténeti művére, ill. a magyar jogtörténeti szintézisére is joggal utalhatunk,¹¹¹ miután ezek az alkotások már az ellenforradalmi kurzus kultúrpolitikai törekvéseinek anatómiáiként jelentkeztek. Hiánypótló kézikönyve¹¹² ugyanis egyfajta betetőzése volt a magyar alkotmány- és jogtörténet megújítását célzó küzdelmének, amelyben az elődöknél realisabb világszemlélettel, a gazdaságtörténeti kutatásokban való jártasságával, ill. a kutató-elemző szakirodalmi és forrásfeltáró munkásságával sok vitás kérdést tudott a korábnál kedvezőbb megvilágításba helyezni.¹¹³

¹⁰⁵ Ld. *Eckhart Ferenc*: Illés József és a magyar jogtörténet. In: Emléklapok Viski Illés József egyetemi tanárságának huszonöt éves jubileuma alkalmából. Bp. 1929. 29. Vö. *Magyary G. – Illés J. – Holub J.*: Jelentés a jogi monográfia-jutalomdíjról. In: Akadémiai értesítő XXXVII. (1926). 124.

¹⁰⁶ Ld. *Illés József*: Bevezetés a magyar jog történetébe (1930) III.

¹⁰⁷ Ld. *Szabó Imre*: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. (1955) 418.

¹⁰⁸ Itt nevelkedett többek között a *Degré Alajos*, *Bónis György* és a komparatív jogtörténeti kutatómunka újjáéledésének az ígérését jelentő *Murarik Antal* is. Ld. *Csizmádia Andor*: A magyar állam- és jogtörténettudomány, i. h. (1972). 40–41. Vö. *Degré Alajos*: A magyar jogtörténetírás a Horthy korban. In: MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei III. (1969) 1–2. sz. 96., *Móra Mihály*: Jogtörténetünk új iránya. Magyar Jogászegyleti Könyvtár 28. sz. Bp. 1948. 6.

¹⁰⁹ Sőt, esetenként cselekvő tagként ismeretes pl. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, *Ságvári Endre*, *Hegedűs Géza* és mások. Vö. JKT jegyzőkönyvei 1954/55. 4. rendes ülés anyaga alapján.

¹¹⁰ A párhuzamos előadások (Illés halála miatt) már 1944-től megszakadtak és a tanszéki segédszemélyzet is éveken át hiányos maradt. Ld. JKT jegyzőkönyvei 1947/48. 15. rendes ülés anyaga, ill. a JKT 1948/49. évi rendes ülés anyaga alapján.

¹¹¹ Ld. *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története*. Szerk. Sinkovics István. Bp. é.n. 355–356.

¹¹² *A Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Bp. 1946. c. alkotás.

¹¹³ Erdeme – mondjuk joggal –, hogy a nemzeti önhittség és az elzárkózó tudománytalanság megtagadása útján ismét a történeti-jogtörténeti ténykutatásra, a gazdasági-társadalmi okok kiterjedtebb keresésére és a jogfejlődés népeket átfogó kölcsönhatásainak a realisabb szemléletére fordította

Jogtörténeti kézikönyvirodalmunk sorában ez volt az első, amely újkori jogtörténetünk elmaradottságát nemcsak felismerte, hanem az utolsó száz év jogfejlődését is rendszerezni törekedett. Két évtizeddel az eredeti felismerések után¹¹⁴ tehát az 1946-os magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv már a polgári jellegű állam- és jogfejlődésre is ráirányította a figyelmet.¹¹⁵

A felidézett magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv és a mögötte lassan kiteljesedő életmű természetesen nem azonosítható még a marxista jogtörténettudománnyal. A polgári tudományosság jobb hagyományainak az ébrentartását, ill. továbbfejlesztését jelentette ez a mű, ill. a nyomában röviddel később beért 1848-hoz kapcsolódó kutatás.¹¹⁶ Eckhart Ferenc előadásaiiban azonban egyre jobban kiteljesedhetett most már a társadalmi-gazdasági okok meghatározó szerepének a vállalása¹¹⁷ és ez az egyidejűleg átélt világnézeti válság éveit is lényegesen megkönnyítette számára. Nem okozott tehát szellemi megtorpanást nála az ún. „magyar és összehasonlító európai jogtörténet”, ill. a modern gazdaságtörténet oktatásának a követelménye.¹¹⁸ Sőt, az utóbbi negyedszázad fejlődését markáns tömörséggel kifejező változások (reformok) hatása alá kerülve Eckhart Ferenc ismét megtalálta élete értelmét és újabb nagy volumenű kutatómunkához látott. Tudományos tevékenysége így szerves alkotóeleme lett a hazai szocialista jellegű jogtörténettudományok kibontakozásának.¹¹⁹

a figyelmet. Ld. *Székely György*: Eckhart Ferenc (nekrológ. In: Századok 91. évf. (1975). 883., *Steinacker, H.*: Austro Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie. München, 1963. 62. Vö. JKT jegyzőkönyvek 1954/55.5. rendes ülés anyaga alapján.

¹¹⁴Ld. az idézett *Magyar G.–Illés J.–Holub J.*: Jelentés a jogi monográfia-jutalomdíjról, i.h. (1926) 124.

¹¹⁵Ld. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 416–440., Vö. *Móra Mihály*: Jogtörténetünk új iránya i. h. (1948) 4., 15.

¹¹⁶Ld. 1848, a szabadság éve (Bp. 1948) La Révolution de 1848 en Hongrie et la cour de Vienne (Extrait des Actes du Congrès historique de Centenaire de la Révolution de 1848) c. írásai alapján.

¹¹⁷Ld. *Székely György*: Eckhart Ferenc (1957) 884. Vö. MTA Könyvtár kéziratára Ms. 733/m alapján.

¹¹⁸Ld. az 1946. évi módosított tanulmányi és vizsgarend alapján (60 000/1946. VKM sz. rend.), ill. a JKT Jegyzőkönyvek 1945/46.16. rendes ülés anyaga alapján. Vö. *Vigh József*: A jogászképzés tizenegy éve (1945–1956) a statisztikai adatok tükrében. Bp. 1958. 57–58., *Szabó Imre*: Az összehasonlító jog Magyarországon. In: Szocialista jogelmélet, népi demokratikus jog. Bp. 1967. 215.

¹¹⁹Még egy merőben új utakat kereső monográfia (A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp. 1954.) ill. a posztumusz közkinccsé vált második kötete a főbb gazdaságtörténeti kutatásainak (ld. A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815. Bp. 1958. 492.) adott bizonyítékot erre a magállapításunkra.